

УДК 342.5.071
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2023.2>

А. А. Настюк
orcid.org/0000-0002-2014-1084
кандидат юридичних наук,

*доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права
Академії праці, соціальних відносин і туризму*

ПРИЧИНИ ЗАХОПЛЕННЯ ВЛАДИ ОЛЕГОМ ТА УСУНЕННЯ ВІД УПРАВЛІННЯ РЮРИКІВ В ПІВНІЧНІЙ РУСІ

Постановка наукової проблеми. На сьогодні спільнотою вважається, що саме княжий рід Рюриків стояв біля витоків створення Київської Русі. Київська Русь утворилася шляхом об'єднання Північної Русі (Славії) та Південної Русі (Куявії). Але на момент проголошення Києва матір'ю всіх міст Русі Рюрик, Трувор, Сільнеус, Аскольд та Дір були мертві і ніякого відношення до створення Київської Русі не мали. Саме Олег відіграв значну роль в процесі створення імперії Київської Русі. Для більш поглибленого вивчення специфіки процесу державного будівництва необхідно розкрити умови боротьби за владу між Північчю та Півднем. Прихід Олега – це збіг випадкових обставин чи хитра далекоглядна стратегія майбутнього узурпатора? Із-за мінімальних літописних свідчень нам мало що відомо як про Рюрика, так і про його братів. Також слід розкрити питання чому Аскольд із Діром вступили з ними в боротьбу.

Стан дослідження. Діяльність Олега, Рюрика та Аскольда досліджували наступні видатні вчені як М.М. Карамзін, М.О. Дяконов, Д.І. Іловайський, Грушевський, Б.О. Рибаків, П.П. Толочко, Л.В. Леонтович, А.Є. Шевченко, С.В. Кудін, О.О. Шевченко та інші. На сьогодні вчений світ розділився на тих хто вважає Олега видуманою історичною легендою та реальним державним діячем. Досі йде полеміка щодо походження Аскольда та Діра і визначення їхнього статусу. Значний внесок у розкриття даного періоду вніс М.Ю. Браїчевський, досліджуючи постать Аскольда та Діра. Патріарший літопис додав важливі події досліджуваного нами періоду, яких не було в інших літописних джерелах. В.М. Татищев у своїй роботі оперував джерельними даними які, на жаль, не дійшли до нашого часу.

Мета статті. Дослідити яку політику проводив Рюрик і чому його сина було відсторонено від управління. Розкрити обставини приходу до влади Олега та особливості політичної боротьби за владу на Півночі. Визначити ефективність Олега та Рюрика як державних діячів.

Виклад основного матеріалу. Псковський другий літопис вказує, що від варяг прийшло п'ять князів: перший Аскольд, другий Дір, тре-

тій Рюрик, четвертий Сінеус, п'ятий Трувор, шостий Олег, сьомий Ігор, восьмий Святослав, дев'ятий Ярополк, десятий Олег, одинадцятий Володимир [1, с. 2].

Літописець розділив перерахованих князів на дві групи. До першої групи відносяться Аскольд, Дір, Рюрик, Сінеус, Трувор. До другої групи відносяться інших шість князів. Що об'єднує перших п'ять князів? За даними літопису вони прийшли від варягів. Всі вони були князями та правили в один період і при них Русь була не єдина. Вони ділилися на два роди і ворогували між собою. Аскольд з Діром князували на півдні, а Рюрик з братами на півночі.

Наступна група – це їхні спадкоємці. В цій групі виділяється саме Олег. На відміну від інших він не є нащадок померлих князів, які по своїй смерті мали своїх спадкоємців. Ігор є сином Рюрика. Святослав є сином Ігоря, Ярополк, Олег та Володимир є дітьми Святослава [2, с. 17, 28, 35].

Доволі цікавим є те, що Аскольд та Дір стоять попереду Рюрика з його братами. Ми припускаємо, що літописець ставив князів по старшинству. Отже Аскольд був старший за Діра, який вважався старшим за Рюрика. На це вказує розташування синів Святослава. Ярополк вважався старшим за свого брата Олега, а Володимир був самим молодшим братом.

Олег не відноситься ні до першої, ані до другої групи, якщо за основу брати кровне споріднення. Він не був братом ні Аскольду, ані Рюрику. Тому не дивно, що Олег не потрапив до першого покоління князів. Але він не був і їхнім нащадком. Як Олег потрапив в даний список? Він був унікальним правителем. Олег не мав права на владу ні по запрошенню племен, ні по праву крові, але став правити і саме при його правлінні була утворена в майбутньому Київська Русь.

Проаналізуємо, які історичні події сприяли приходу до влади Олега. На шляху до влади Олега було п'ять князів, які об'єднувались в дві групи. Північну на чолі з Рюриком і Південну на чолі з Аскольдом. [3, с. 11–12]. Ці дві сили боролись за владу в регіоні. Ми вважаємо, що була третя сила, лідером якої виступив Олег.

Ми можемо розділити діяльність Олега в захопленні влади на півночі на два етапи. Перший

етап – це до смерті Рюрика. Другий етап взяття під контроль влади після смерті Рюрика.

Північна група контролювалась трьома братами, очолював групу Рюрик. Рюрик розділив сфери впливу між братами. Рюрик сів в Ладозі, Сінеус зайняв Білоозеро на заході, Трувор став князувати в Ізборську на сході. За даними Софійського першого літопису Рюрик сів князувати в Новгороді. Його брати Сінеус в Білоозері, а Трувор в Ізборську [4, с. 2]. Дана група розділилась на три підгрупи, де кожному брату відводилась своя сфера впливу. Координував діяльність старший брат.

У 864 році в Болгарії вбивають сина Аскольда. Смерть його сина позитивно вплинула на захоплення влади в майбутньому Олегом в Києві. Втрата Аскольдом свого спадкоємця ослабила його позиції в Києві.

Цього року Рюрик вбиває Вадима Хороброго, який представляв йому опозицію в Новгороді. Пізніше залишки опозиції утекли до Києва [5, с. 9]. Розгром опозиції і втеча її залишків до Києва у 867 році ослаблює остаточно внутрішню опозицію і посилює владу Рюрика. Ці дії Рюрика дали можливість ослабити місцеву опозицію і ослабити авторитет Рюрика в очах місцевих за вбивство своєї еліти. Слід розуміти, що Рюрик чужий для ільменських словен, а ось Вадим Хоробрий був місцевим і опирався на свій рід та його союзників. Це мало надавати йому сильний вплив на політику регіону. Інтереси Рюрика та Вадима Хороброго розійшлися і вплив останнього представляв небезпеку для княжої влади Рюрика, що і призвело до радикального вирішення конфлікту. Коли Олег отримав владу на півночі, то сильна опозиція могла згадати, що вона запрошували на князування Рюрика, Сінеуса та Трувора, а не Олега і могла виступити проти нього [6, с. 7]. Жорстокі дії Рюрика по відношенні до новгородців могли вплинути на те, що вони не надали підтримки Ігорю із-за поганої слави його батька. Тому, коли Олег прийшов до влади, новгородська опозиція не мала ні сили, ні бажання допомогти Ігорю укріпитись на батьківському столі. Цим ми можемо пояснити чому в літописних джерелах немає згадки про повстання місцевої еліти проти Олега.

Причиною виступу Вадима Хороброго було незадоволення політикою Рюрика по відношенню до них [5, с. 9]. Ймовірно, Рюрик намагався максимально сконцентрувати владу у своїх руках і своїми діями став обмежувати вплив місцевих бояр.

Наступним чинником, який сприяв приходу Олега до влади на півночі було пов'язане з братами Рюрика. У 865 році сили впливу на півночі кардинально змінились. В цей рік померли Сінеус і Трувор. Смерть двох братів Рюрика пов-

ністю міняє розстановку сил впливу. Вся сила влади концентрується в руках Рюрика. Рюрик розсилає своїх людей по наступним містам: Полоцьк, Ростов, Білоозеро, Ізборск, Смоленськ, Муром. Відбуваються колосальні кадрові зміни на півночі [5, с. 9], [7, с. 12].

З цих даних, ми можемо прийти до висновку, що у зазначених вище містах були люди його братів і їх сфера впливу була розподілена наступним чином: Трувор контролював Ізборськ, Полоцьк, Смоленськ. Сінеус, в свою чергу, контролював Білоозеро, Ростов, Муром [7, с. 12]. Північна Русь була розділена на три сфери впливу між братами. Це розташування сил вказує, що у Рюрика при розподілі сил не були сильні позиції по контролю торговельного маршруту, який проходив по території Північної Русі із варягів у греки, так як він не контролював Смоленська. Місто виступало важливим вузлом у зазначеному торговельному шляху. Крім того, Смоленськ виступав важливим логістичним пунктом у війні з Півднем, так як місто давало доступ до Дніпра.

Рюрик після смерті братів направляє своїх людей, щоб вони замінили людей його мертвих братів. З цього можна зробити висновки, що люди Трувора та Сінеуса служили саме їм, а не Рюрику, тому їх і замінили, так як вони не користувались повним довір'ям зі сторони князя. Слід розуміти, що братів Рюрика літописець іменував князями. Запрошували не тільки одного Рюрика, а й і його братів. Звісно Рюрик як старший брат і, відповідно, голова роду був головним, але його брати мали своїх людей, які зберігали вірність не всьому роду, а конкретно своїм сюзеренам.

Рюрик не просто об'єднав три підгрупи впливу. Він усунув від керування дві групи, які були людьми його братів. Цей крок призвів до нового розподілу впливу на Півночі. Боярські сили, які стояли за Трувером і Сінеусом були відсторонені від влади і замінені вірними Рюрику людьми, що, у свою чергу, посилює його позиції. А так як біля нього був Олег, то і його позиції сильно зміцнилися. Адже він залишився фаворитом при дворі Рюрика, а фаворити інших двох князів зійшли з політичної арені.

Відсторонення боярства, яке стояло за Трувором і Сінеусом від управління шести ключових міст, мало вдарити по їхнім прибуткам, так як вони втрачали пріоритетну можливість збагачуватись там, контролюючи збирання данини та інші цінні потоки. Але Олегу не тільки було вигідне їх послаблення, але й те, що вони залишилися без покровителя. Адже Рюрик не залишив їх на колишніх місцях. Після цих подій, бояри мали негативно ставитись до Рюрика і його нащадків, так як князь усунув їх від управління ключовими центрами. Олег міг опертись на цих

людей, коли б йому потрібно було захопити владу, так як вони бажали б за їх підтримку повернути своє втрачене становище. Слід розуміти, що дані бояри були вірні не Рюрику, а його братам. Після їх смерті вони мали б шукати собі нового покровителя, так як Рюрик не довіряв їм і намагався в першу чергу надати преференції своїм людям, хай і за рахунок людей його померлих братів.

З'ясуємо, що послужило смертю братів. Літописець не пояснює нам причини їх смерті, а ставить нас перед фактом, що вони вмерли, не залишивши нащадків. Проаналізуємо події, що відбувалися на Півночі в цей час. Цього року Аскольд розпочинає війну і розоряє Полоцькі землі [5, с. 9]. Можливо саме оборона Полоцька змусила братів зібратись разом і відбити напад Києва. У Рюрика народжується син.

Брати Рюрика могли загинути у війні з Аскольдом, яка відбулась цього року. Але аналіз викладки щодо послідовності цих подій ставить під сумнів нашу версію, оскільки смерть братів літописець назвав раніше, ніж розорення земель полочан Аскольдом. Це наводить на думку, що можливо брати померли до походу Аскольда на полочан. Слід зазначити, що основний удар припав не на землі, які були в сфері впливу Рюрика, а на землі його брата Трувора [5, с. 9], [7, с. 12]. Слід зазначити, що в майбутньому, коли Олег здійснив похід на Київ, то перше місто яке він захопив був Смоленськ [8, с. 43]. Смоленськ - це одне із міст в яке після смерті братів Рюрик послав свою людину. Аскольд відбив Смоленськ у Рюрика.

Ми вважаємо, що Аскольд непричасний до вбивств братів Рюрика. Ймовірно він був спровокований вбивством його сина в Болгарії [5, с. 9]. Напад Аскольда був спровокований смертю братів Рюрика і зміною управлінських еліт в даному регіоні. Після смерті Трувора, його брат Рюрик направив свою людину в Смоленськ, щоб відсторонити ставленика мертвого брата. У Смоленську була людина Рюрика. Коли Олег відправився в похід на Аскольда, перше місто, яке вдалося йому зайняти був Смоленськ. Так як Олег контролював землі Рюрика, то виходячи з цього Смоленськ він не контролював, оскільки місто ще раніше вийшло з під влади Рюрика. Коли Рюрик міг втратити Смоленськ? Ми вважаємо, що це могло статися під час походу Аскольда на Полоцькі землі. Перед тим як почати вторгнення в землі полочан Аскольд захопив Смоленськ звідки і здійснив набіг на останніх. За Патріаршим літописом похід міг бути у 865 році [5, с. 9]. Якщо Полоцькі землі Аскольд покинув, то в Смоленську він зміг закріпитись. Василій Татіщев повідомляв про похід Аскольда на кривичів, який відбувся у 867 році. Аскольд ходив походом

на кривичів та переміг їх [7, с. 13]. Згідно цим даних, Смоленськ міг бути захоплений Аскольдом не у 865 році, а у 867 році. Ці події пояснюють, чому Олегу довелося підкоряти Смоленськ, адже він був під контролем Аскольда.

Смерті братів і зміна еліт в Полоцьку і Смоленську створили сприятливі умови для походу Аскольда на Полоцьк і це дало можливість захопити Смоленськ.

Смерть сина Аскольда не обов'язково могла бути головною причиною нападу Аскольда. Аскольд пробував взяти під контроль шлях із варягів в греки. Він хотів отримати шлях в Балтійське море, який проходив через землі Рюрика.

Підозра щодо невіпадкової смерті братів викликає той факт, що саме в рік їх смерті у Рюрика народився спадкоємець [5, с. 9]

Розглянемо, чи представляли загрозу дядьки для малолітнього Ігоря? Проаналізуємо системи передачі влади в Київській Русі. Суть першої системи - це боротьба за владу. Ця система діяла наступним чином: по смерті батька його діти боролись за владу. Хто перемагав, той і князував. Ті, хто програвали, знищувались, ув'язнювались або були змушені тікати або підкоритись. Наведемо наступні історичні приклади. Діти Святослава вступили в боротьбу за владу, де переміг Володимир Святославович [9, с. 231]. Його ж діти діяли аналогічно і в цій боротьбі в кінцевому результаті переміг Ярослав Володимирович [10, с. 259–265].

Відповідно до правил діяльності першої системи, дядьки представляли суттєву загрозу для влади та життя Ігоря Святославовича. Прикладом даної політики ми можемо взяти закордонний досвід франків при становленні їхньої державності. Після смерті Хлодоміра сина Хлодвіга, його сини Хільдебер та Хлотарь убили своїх племінників. На ранніх етапах становлення варварських держав вбивство своїх родичів мало місце в історичній дійсності. На Русі з 882 року по 1015 рік ні один князь, який прийшов до влади в Києві за 133 роки не мав племінника або про них немає жодної інформації, що наводить на думку про те, що якщо вони і були, то їх не стало [11, с. 8–56]. Така виражена тенденція вказує скоріш не на збіг випадкових обставин, а на чітку державну політику, яку проводили князі, опираючись на звичаєве право. У князів в досліджуваний нами період не було двоюрідних братів.

Наступна система включала в себе передачу влади по принципу старшинства в роду. За цією системою влада успадковувалася старшим по віку родичем, який, як правило, був братом батька. Брат мав бути старшим із тих, хто ще був живий.

По смерті Ярослава влада перейшла до наступного по старшинству роду – це старшому сину

Ізяславу, хоча були нащадки від старших родичів, але вони були старшими в сім'ї але не в роду. [12, с. 151–152]. Коли помер Святослав Ярославович, влада перейшла до його вигнаного ним же старшого брата Ізяслава Ярославовича [11, с. 85]. Коли помер Ізяслав Ярославович, то вона перейшла не до його старшого сина, а до його брата Всеволода [11, с. 87]. Після смерті останнього сина Ярослава Всеволода влада перейшла до племінника, Святополка Ізяславовича [13, с. 6]. За цією системою князівський стіл успадковувався між братами по старшинству, а коли всі брати помирали, то князем ставав старший син старшого брата.

Син покійного князя не міг зайняти батьківський стіл і відправлявся в другорядне князівство, а столицю займав його дядько.

При діяльності системи лествіничної передачі влади по старшинству в роду, племінники не можуть перескочити верхні «сходинки», тобто своїх дядьків. В нашому випадку, змодельовавши ситуацію, дотримуючись правил даної системи мали б відбутись наступні події. Після смерті Рюрика влада мала перейти не до його сина Ігоря, а до братів. Спочатку правити мав Сінеус, а по його смерті Трувер. Ігор згідно цієї системи, владу після смерті свого батька не отримувал. Він міг успадкувати владу тільки після смерті своїх дядьків. Ігор був третім претендентом на княжий стіл після смерті батька.

Але чи дядьки або їх діти чітко дотримувались правил цієї системи? Тріумвірат Ізяслава, Святослава та Всеволода випустили свого дядька Судислава Володимировича, якого ув'язнив їх батько Ярослав, але владу йому не віддали [10, с. 274]. Святослав Ярославович вигнав свого старшого брата Ізяслава Ярославовича з Києва [14, с. 62]. Володимир Всеволодович зайняв київський стіл, хоча батько його двоюрідного брата Давида Святославовича був старшим, ніж батько Володимира [13, с. 23]. Влада після смерті Володимира Всеволодовича перейшла до його сина, а не до старшого в роду [4, с. 30]. У 1127 році Всеволод Ольгович вигнав свого дядька Ярослава Святославовича з Чернігова [10, с. 375].

За цією системою Ігор не міг отримати владу одразу після смерті батька. Він був би змушений віддати владу спочатку одному дядьку, а коли той помер би – то іншому. І тільки після їх смерті він міг отримати владу. Але як показують приклади з вище вказаного, була ймовірність, що владу йому б не дали. За цією системою Ігор не отримувал владу після батька і була ймовірність, що міг не отримати її взагалі.

Третя система зводиться до передачі влади від батька до сина. Перша така передача відбулась по смерті Ігоря. Коли помер князь Ігор владу успадкував Святослав [15, с. 446]. Але на початку

зародження і розвитку Русі ця система діяла, на нашу думку, по причині відсутності у претендента братів або дядьків, які могли зіставити йому конкуренцію. Коли конкуренти були, тоді по смерті князя починалась боротьба між родичами. Дана система і не склалася, коли стало багато претендентів. Коли помер Ярослав Володимирович, то влада не перейшла до його внука Ростислава, батько якого був старшим серед його синів, як це було прийнято в Англії та Франції. Наприклад коли помер англійський король Едуард III, то владу прийняв його внук Річард II, так як його батько вже помер, а дядьки не мали права успадкувати поки в старшого сина були нащадки чоловічого роду. Загострення міжкнязівської боротьби призвело до спроби ввести дану систему. Тільки при смерті Володимира Мономаха відбувся трансфер влади від батька до сина при наявності старших родичів без міжкнязівської боротьби [13, с. 26]. Суть її зводилась до передачі влади напряду своєму старшому синові в обхід всіх інших старших родичів. Саме в цей час відбулась спроба змінити систему спадкування в Київській Русі і наблизити її до стандартів західних країн. Володимиру вдалося передати управління Київською Руссю своєму синові Мстиславу [7, с. 230]. Мстислав Володимирович не зміг продовжити правонаступницьку політику свого батька і зламав зазначену систему, так як по його смерті влада була передана не його сину, а брату Ярополку II [7, с. 243].

Як ми бачимо третя система передачі влади взагалі не змогла суттєво закріпитися в даний історичний період.

Із перерахованих систем друга та третя навряд чи влаштувала Рюрика, так як вона була ризикованою і давала можливість отримання влади не його сином, а братами. Саме ця загроза для сина, на нашу думку, і застала Рюрика діяти та знищити два центра управління, які очолювали його брати.

Смерть братів Рюрика не випадково співала з народженням сина [5, с. 9]. Звісно брати могли загинути, як від рук Аскольда, так і вмерти від хвороби, але, можливо, саме народження сина змусило Рюрика позбавитись від своїх братів, щоб забезпечити сина від дядьків у майбутньому.

Смерть братів повністю змінила ієрархію в роду. Із-за цих обставин ні Сінеус, ані Трувор не могли стати на шляху Ігоря до влади. А так як дядьки померли бездітними, то і нащадків у них не було. А це, в свою чергу, свідчить про те, що боярам мертвих братів не було навколо кого об'єднуватись із-за відсутності претендентів. Смерть братів Рюрика призвела до того, що Ігор стає після батька старшим в роду і ніхто на законних підставах не може забрати у нього владу після смерті батька. Єдиний, хто стояв на

шляху отримання влади Ігорем над північною Руссю був батько.

Фактично саме ці події наблизили Олега до влади. Ми маємо розуміти, що Сільнеус і Тувор були згідно літопису князями [1, с. 2]. Після смерті Рюрика вони могли убити Ігоря і відсторонити від влади Олега, як не їхню людину. Рюрик саме так зробив з людьми своїх мертвих братів. Навіть якщо дядьки не вбили Ігоря, то вони б оточили його своїми людьми і Олег знову позбувся би впливу. Дядьки самі б хотіли контролювати племінника і амбіційний Олег був їм не потрібний. Серед боярства піднявся б авторитет фаворитів братів, а люди Рюрика їм мусили уступити і втратити свій вплив.

Звісно бояри Рюрика могли згуртуватися навколо князя і протистояти дядькам. Але ворожнеча з двома дорослими і впливовими князями призвела б до суттєвих втрат і Аскольд міг легко підкорити ослаблений Північ.

Олег, теж як і Рюрик був зацікавлений в знищенні Сільнеуса і Тувора, щоб ті не створили йому конкуренції пізніше. Якщо Рюрик вирішив вбити своїх братів, то Олег як його довірена людина мала б брати участь в їхній ліквідації. Те, що брати не залишили нащадків, теж дало можливість позбутись майбутніх проблем.

У 879 році Рюрик помирає і Ігор в чотирнадцять років мав стати князем і ось тут починаються цікаві події. Рюрик перед смертю передає княгиню Олегу, призначаючи його опікуном свого сина. Літописець змальовує Ігоря малолітньою дитиною, яку на руки передали Олегові [5, с. 9,15].

Чому Рюрик дав на руки свого чотирнадцятирічного сина Олегові? Літопис пояснює це тим, що Ігор ще був дитиною [16, с. 12–13]. Але за Ніконовським літописом Ігорю виповнилося 14 років. В 14 років за Римським правом хлопець міг одружуватися. Ці події ставлять перед нами питання, чому Рюрик передав князювання Олегу, а не своєму синові.

Чи можливо Рюрик не передавав влади Олегові, а останній сам її взяв після того як вбив князя? Рюрик бачив наступні загрози для його сина.

Першою загрозою для влади Рюрика виступала місцева опозиція. Відбулося загострення протистояння, де опозиція зазнала поразки, а її лідер Вадим Хоробрий був убитий. Залишки опозиції втекли до Києва [5, с. 9].

Другою загрозою були брати Рюрика та їх можливі майбутні нащадки. Ця загроза була вирішена із смертю останніх. Смерть братів призвела до зупинення процесу децентралізації влади в роду Рюрика і концентрації влади в роду Рюрика в одних руках [5, с. 9].

Третьою загрозою виступали Аскольд, його син та брат Дір, як конкуруюча за владу в регі-

оні сила. Як зазначалось вище, Аскольд розорив Полоцькі землі та захопив Смоленськ, які були підконтрольні брату Рюрика та після його смерті перейшли до Рюрика, який посадив там своїх людей [5, с. 9]. Так як після смерті Вадима Хороброго його люди утекли до Києва, це дає можливість висунути гіпотезу про підтримку Аскольдом опозиції. Не слід забувати що при запрошенні на князювання, крім Рюрика було ще декілька варіантів. Один із варіантів - це запрошення князя з полян [5, с. 8–9]. З цього можна зробити висновок, що в Ільменських словен була прополяньська партія, яка пропонувала на княжий стіл Київського князя Аскольда. Тому не дивно, що після розгрому опозиції її залишки утекли до Києва.

Чи міг бачити Рюрик в Олегові загрозу як для своєї влади, так і для його сина. Олег не був княжого роду. По праву крові він не міг претендувати на владу на Півночі. Олега не запрошували племена на князювання як Рюрика, Сільнеуса і Тувора [17, с. 105–106]. Олег не був представником місцевої еліти, тому не міг за родовим принципом опертись на місцевих. Важливим фактором є те, що немає літописної інформації про те, що Олег мав своїх дітей і нічого невідомо про його жінку. Ймовірно він не мав репродуктивних можливостей. При дворі люди, які не мали репродуктивних функцій могли бути євнухами, що прислужували дружині князя. Літописець повідомляє нам про випадок подружньої зради дружини Київського князя Мстислава Великого [7, с. 242–243]. Донос на княгиню здійснив її євнух. Можливо Олег і був євнухом з оточення жінки Рюрика.

Олег не мав викликати у Рюрика загрозу своєї влади, так як він не був княжої крові, не був запрошений на князювання, не був представником місцевих еліт і не міг мати своїх дітей. Саме те, що Рюрик не бачив загрози в Олегові і дало можливість останньому захопити владу.

Рюрик мав передати владу своєму чотирнадцятилітньому синові, але Олег забрав владу у Ігоря, зробивши його маріонеткою. Можливо Рюрик занадто довіряв Олегу і не міг припустити, що останній узурпує владу у його сина. Але саме знищення місцевої опозиції та смерть Сільнеуса, Тувора, а пізніше Рюрика дало можливість Олегу взяти під свій контроль Ігоря і отримати владу на Півночі [18, с. 6–8].

Що могло допомогти Олегу об'єднати навколо себе опозицію і захопити владу? Знищення і вигнання лідерів новгородської опозиції могло викликати незадоволення серед місцевих. Підозра у смерті братів Рюрика мала виставити його як братовбивцю, що теж не добавило б йому популярності. Люди Тувора і Сільнеуса відсторонені від управління теж мали б недолюбувати Рюрика, а смерть їхніх князів мала б

викликати бажання помститись. Рюрика мала недолюблювати як місцева еліта, так і люди, які прийшли з його братами. Олег, отримавши владу на Півночі, не допускав до князування Ігоря, що можна сприймати як зраду Рюрику. Фактично Рюрик ослабив як внутрішню (тих, хто був вірним його братам), так і зовнішню (місцеві еліти) опозицію. Створив підстави для їх ненависті до його роду. Олег максимально скористався цим становищем та знищив Рюрика.

Чи був Рюрик успішним правителем? Яка головна мета мала бути у Рюрика як князя? Ми гадаємо, що цілі Рюрика мало відрізнялись від цілей Олега. Це збереження та укріплення своєї влади, захист територій племен які його запросили, об'єднання під своєю рукою Півночі та Півдня та взяття під свій повний контроль торговельний шлях із варягів в греки. Чи наблизило правління Рюрика цю мету? Рюрик зазнав розорення Полоцької землі та втратив частину землі кривичів із Смоленськом [5, с. 9, 15]. Смоленськ – це ключове місто в торговельному маршруті між Балтійкою та Чорним морем. Крім того Смоленськ – це чудовий плацдарм щодо походу на Київ. Але Рюрик не просто втратив цей важливий плацдарм, він дав можливість Півдню отримати плацдарм на Північ. Ці події мали виставити Рюрика як неефективного правителя, який бореться тільки за свою внутрішню владу і не відстоює зовнішні ключові торговельні інтереси Півночі. В усіх двох конфліктах між Аскольдом та Рюриком останній зайняв позицію обороняючої сторони і повністю втратив ініціативу, що і привело до втрати Смоленська.

Висновок. Прихід на Північ Русі Рюрика та його братів призвів до появи трьох центрів влади, які вони очолили. Рюрик зосередив діяльність на внутрішньому укріпленні своєї влади шляхом придушення будь-яких проявів непокорності і створення єдиного центру управління. Цією діяльністю князь знаходив собі все нових ворогів і допускав ще більше помилок в своїй політиці, що підірвало авторитет самого князя. Боротьба Рюрика з опозицією та смерть його братів і відсторонення їх людей від влади сприяло посиленню влади не тільки Рюрика, але й Олега. Смерть братів Рюрика у той же самий рік, коли у нього родився син, наводить нас на думку про причинно-наслідковий зв'язок між народженням Ігоря і смертю всіх його дядьків. Швидка заміна людей в підконтрольних покірними братами містах на людей вірних саме Рюрику є ще одним аргументом невідповідності смерті Трувора і Сільнеуса. Разом з тим, провали Рюрика у війні з Києвом тільки підігривали атмосферу невдоволення діями князя. Після того, як криза досягла піку, Олег убив Рюрика і взяв під контроль Ігоря, ставши при ньому справжнім прави-

телем. Олег допомагав Рюрику розчищати шлях до влади Ігореві, керуючись виключно своїми інтересами. Рюрик не прорахував, що його дії сприяли приходу до влади узурпатора. Ситуація стала схожа з Японією, де імператор є лише символом, а реальна влада концентрується в руках військового вождя – Сьогуна.

На хвилі війни з Києвом Олег проголосив зміну тактики і перехід від оборони до наступу та перенесення війни на ворожу територію. Повернення втраченої території та отримання нових позитивно було сприйняте на Півночі, що додало підтримки владі Олега. Йому вдалося об'єднати північні племена, обіцяючи перемогу у війні. Але час мав грати проти нього. Інші бояри могли пізніше об'єднатись і перехопити контроль над Ігорем, вивівши з під опіки Олега. Так як сам Олег не мав ніяких прав на владу, то втрата контролю над Ігорем могла зірвати весь його амбіційний план по захопленню влади як на Півночі, так і на Півдні. Слід зазначити, що Ігор в цей час не був немовлям і йому не був потрібний опікун. Олегові швидко був необхідний успіх, щоб закріпити свій авторитет і не дати його ворогам час згуртуватися проти нього. А також слід було перенести резиденцію в таке місце, де авторитет батька Ігоря і місцевої аристократії, що запросила Рюрика і стояла за його спиною, був обмежений. Слід розуміти, що племена присягали на вірність не Олегу, а Рюрику. І вони хотіли бачити своїм князем Ігоря, а не самозваного Олега. Тому він руками Рюрика розчистив шлях до влади Ігоря, щоб взяти його під свій контроль і перетворити в маріонетку. Захоплення Олегом влади на Півночі, не маючи ніякого права на неї та бажання взяти під свій контроль Південь характеризує Олега як доволі амбітну, харизматичну і підступну людину, яка вміла мислити глобально, продумувати складні плани реалізації своїх цілей і, що саме головне, досягати успіху.

Література

1. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Псковские Софиевские летописи. Санкт-Петербург: Типография Эдуарда Праца, 1851. Т. 5. 275 с.
2. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Радзивилловская летопись. Ленинград: Наука, 1989. Т. 38. 177 с.
3. Летопись по Ипатскому списку. Издание Археологической комиссии. Санктпетербургъ: Печатная В. Головина, 1871. 616 с.
4. Полное Собрание Русскихъ Летописей. летопись. Ермолинская летопись. С-Петербург: Типография М.А. Александрова, 1910. Т. 23. 239 с.
5. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Патриаршая или Никоновская летопись. Санкт-Петербург: Типография Эдуарда Праца, 1862. Т. 9. 256 с.
6. Полное Собрание Русскихъ Летописей. летопись. Симеоновская летопись. С-Петербург: Типография М.А. Александрова, 1913. Т. 18. 316 с.

7. Татищев В.Н. История Российская с самых древних временъ. Москва: Напечатано при Императорскомъ Московскомъ Унивеситете, 1773. Т. 2. 732 с.

8. Брайчевський М.Ю. Літопис Аскольда. К: Український центр духовної культури. 2001. 132 с.

9. Шевченко А.Є., Кудін С.В. Становлення та розвиток влади в Київській Русі в IX–XII ст. Вінниця: ТОВ «Твори», 2020. 468 с.

10. Войтович Л. В. Княжа доба: портрети еліти. Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський, 2006. 782 с.

11. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Лаврентьевская и Тронцкая летописи. Санкт-Петербург: Типография Эдуарда Праца, 1846. Т. 1. 267 с.

12. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Летописный сборникъ именуемый Тверской летописью. Санктпетербург: Типография Леонида Демиса, 1863. Т. 15. 504 с.

13. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Летопись по воскресенскому списку. Санкт-Петербург: Типография Эдуарда Праца, 1856. Т. 7. 347 с.

14. Грушевський М.Ю. Історія України-Руси. Нью-Йорк: «Книгоспілка». 1954. Т. 2. 633 с.

15. Грушевський М.Ю. Історія України-Руси. Нью-Йорк: «Книгоспілка». 1954. Т. 1. 648 с.

16. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Софийская первая летопись. Л: Издательство РАН, 1925. Т. 5. 240 с.

17. Брайчевський М.Ю. Суспільно-політичні рухи в Київській Русі. Історична думка в Київській Русі. Київ: Видавництво імені Олени Теліги. 2004. 1536 с.

18. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Типографская летопись. Петроградъ: 2-я Государственная типография. Галерная 1, 1921. Т. 24. 272 с.

Анотація

Настюк А. А. Причины та цілі захоплення влади Олегом та усунення від управління Рюриків в Північній Русі. – Стаття.

У своїй статті, використовуючи літописні джерела, ми розкриваємо аспекти політичної боротьби на півночі Русі. У дослідженні ми здійснюємо аналіз всіх сил та умов, що спонукали їх до конфлікту за владу.

Ми дослідили причини конфлікту Рюрика з Вадимом Хоробрим та до яких наслідків це призвело і як цим у майбутньому скористався Олег.

В роботі поставлено ряд питань щодо подій, які сприяли посиленню позицій Олега після смерті братів Рюрика; яка діяла система розподілу сфер впливу між братами; наскільки смерть Трувора і Сільнеуса була пов'язана з появою у Рюрика спадкоємця Ігоря; Рюрик помер своєю смертю чи був убитий і якщо убитий, то ким. Ми проаналізували можливі системи спадкування влади, щоб дати відповідь на питання – чи могли дядьки загрожувати життю та владі Ігоря після смерті його батька Рюрика. Для цього було розглянуто політичну ситуацію, яка склалась в регіоні на час смерті братів.

У нашому дослідженні брати Рюрика виступили не просто як близькі родичі князя, а як два автономних центра управління за якими стояло своє боярство, інтереси якого і захищали брати.

Аналізуючи літописні дані здійснено оцінку ефективності діяльності Рюрика в протистоянні з Аскольдом у взятті під контроль торгівельного шляху із варягів в греки. Наскільки провали в своїй діяльності могли ослабити авторитет князя?

У дослідженні було поставлено під сумнів ненадійність смерті Рюрика і фальсифікацію його

заповіту щодо передачі влади Олегові як вихователю малолітнього сина Ігоря. Також важливим елементом нашої роботи було з'ясування справжнього віку Ігоря після смерті батька. Була здійснена спроба дати відповідь на питання: чому Олегові був потрібний Ігор і чому він його не вбив, а залишив при собі та визнав княжий статус Ігоря?

У результаті нашого дослідження ми прийшли до висновку, що вбивство Вадима Хороброго та частини його людей сприяло посиленню позицій Олега, оскільки зазначені події ослабили місцеву опозицію та в майбутньому не перешкодили Олегу прийти до влади. Конфлікт Вадима Хороброго з Рюриком створив негативний імідж як йому, так і його сину Ігорю. Ми припускаємо, що смерть Трувора і Сільнеуса була не випадковою і за нею стояв князь Рюрик. Причиною було об'єднання трьох центрів влади в один єдиний через ліквідацію братів та заміну їх керівництва в контрольованих ними регіонах на довірених людей Рюрика. Народження у Рюрика сина і послужило початком активізації його дій проти братів. Усунення братів Рюрика наблизило Олега до захоплення влади, так як Рюрик залишився останньою перепоною на шляху Олега до влади. Рюрик фактично вів до влади не сина, а Олега, який і став правити у Північній Русі, витіснивши Ігоря на другорядну роль.

Олег скористався невдоволенням еліт щодо війни Рюрика з Аскольдом. Причиною невдоволення була пасивність Рюрика, який повністю віддав ініціативу в руки супротивника. Рюрик вів виключно оборонні війни, реагуючи тільки на напади супротивника. Його дії призвели до розорення полоцької та кривичької землі і втратою ключового логістичного центру Смоленська. Провальна політика Рюрика у війні та його неможливість взяти під контроль торгівельний шлях із варягів в греки підірвали до нього і його сина довір'я. Смерть князя ймовірно була організована Олегом, а заповіт був сфальсифікований. Наше дослідження показало, що Ігорю було більше років чим вважалося і він міг успадкувати владу від батька без опікунства.

Провальна внутрішня і зовнішня політика Рюрика привела Олега до влади. Олег об'єднав усіх єдиною ціллю підкорення Північчю Півдня Русі через знищення київської династії і посадження на княжий стіл Ігоря. Статус опікуна Ігоря Олегу був потрібний для надання правової обґрунтованості легітимності його влади в обхід княжого спадкового права.

Ключові слова: Княжа влада, Північна Русь, Південна Русь, княжа політика, братовбивство, узурпатор, княже спадкове право.

Summary

Nastyuk A. A. Reasons and Goals of Oleg's Seizure of Power and Ruriks' Removal in Northern Rus'. – Article.

In this article, using chronicle sources, we reveal aspects of the political struggle in Northern Rus'. We analyze all the forces and conditions that led them to the conflict.

We observe the causes of Rurik's conflict with Vadym the Bold, the consequences of this conflict, and how Oleg took advantage of it.

The paper poses a number of questions about the events that contributed to the strengthening of Oleg's position after the death of Rurik's brothers; what was the distribution of influence between the brothers; to what extent the death of Sineus and Truvor was connected with the Rurik's heir Igor appearance; did

Rurik die by his own death or was he killed and if killed, by whom. We have analyzed possible systems of power inheritance to answer the question whether the uncles could have threatened Igor's life and power after the death of his father Rurik. To do this, we considered the political situation in the region at the time of the brothers' deaths.

In our study, Rurik's brothers acted not just as close relatives of the knyaz, but as two autonomous power centers, behind which stood their own boyars, whose interests the brothers defended.

Analyzing the chronicle, we assessed the effectiveness of Rurik's activity confronting Askold in taking control of the trade route from the Varangians to the Greeks. To what extent could failures have weakened the knyaz's authority?

The study questioned the non-violent death of Rurik and the falsification of his will to transfer power to Oleg as the tutor of his young son Igor. Another important element of our work was to find out Igor's real age after father's death. We made an attempt to answer the question: why did Oleg need Igor and why did he not kill him, but kept him and recognized Igor's status?

As a result of our research, we concluded that the murder of Vadym the Bold and some of his men contributed to the strengthening of Oleg's position, as these events weakened the local opposition and did not prevent Oleg from coming to power. Vadym the Bold's conflict with Rurik created a negative image of both him and his son Igor. We assume that the deaths of Sineus and Truvor were not accidental and that Knyaz Rurik was behind them. The reason was the unification of the three power centers into a single one through

the elimination of brothers and replacement of their leadership in the regions with Rurik's trusted men. The birth of Rurik's son was the beginning of his intensified actions against his brothers. The assassination of Rurik's brothers brought Oleg closer to seizing power, as Rurik remained the last obstacle on Oleg's path to power. Rurik actually led to power not his son, but Oleg, who began to rule in Northern Rus', pushing Igor to a secondary role.

Oleg took advantage of the elites' discontent with Rurik's and Askold's war. The reason for the dissatisfaction was Rurik's passivity, who completely gave the initiative to the enemy. Rurik waged exclusively defensive wars, responding only to enemy attacks. His actions led to the devastation of the Polotsk and Kryvichs' lands and the loss of the key logistics center – Smolensk. Rurik's failed war policy and his inability to take control of the trade route from the Varangians to the Greeks undermined the trust in him and his son. The knyaz's death was probably organized by Oleg, and his will was falsified. Our research has shown that Igor was older than it was believed and could have inherited power from his father without regency.

Rurik's failed domestic and foreign policy brought Oleg to power. Oleg united everyone with the common goal of conquering the South of Rus' by the North through the destruction of the Kyiv dynasty and Igor's placement on the throne. Oleg needed the status of Igor's tutor to provide legal justification for the legitimacy of his power bypassing the hereditary law.

Key words: Knyaz's power, Northern Rus', Southern Rus', knyaz's policy, fratricide, usurper, knyaz's hereditary law.